ليکوال : پوهنوال رسول باوري

لرغونی افغانستان او د وريښمو تاريخي لار

په دې هيله چي يوځل بيا زموږ هيواد په سيمه او نړۍ کي وځليږي

لاري او سړکونه د بشري ټولنو او هيوادونو تر منځ دپيوستون او اړيکو هغه وسيله ده چي نه يوازې د سوداګرۍ لپاره يي موثريت څرګند دی بلکي د لرغونو زمانو را هيسي يي د تمدونونو ، کلتورنو او بيلا بيلو تهذيبو نو د پيژندلو او وړلو راوړلو په چاروکي ټاکونکی او کټور رول لوبولی دی. په دې هيله چي افغانستان يو ځل بيا د نړۍ د پام وړ او په سيمه کي د پخوا په شان خپل ارزښتمن مقام تر لاسه کړي، دادی د وريښمو تاريخي لارې څرک اخلو او ګام په ګام يي رباطونه او تم ځايونه را ياده ؤ.

په لرغوني نړۍ کي د هيوادونو تر منځ د اړيکو جوړيدل او دهغو اړيکو پايښت په زياته پيمانه د سوداګرۍ او تجارتي لارو د پرانستلو او ودي ورکولوچارو تر اغيزو لاندي پاته شويدي، په ځانګړي توګه هغه وخت چي د سوداګرۍ لپاره بحري لارې نه کارول کيدې او يا هم د ځمکنيو لارو په انډول ډاډمني نه وې، هغه وخت د هيوادونو تر منځ وچو ځمکنيو لارو زيات ارزښت درلود. د همدې ارزښت او د همدې لارو د زياتي ګټي اخستني پر بنسټ و چي يوشمير لارو نړيوال نوم وګټي او هم يي د لارې پر سر پراته هيوادونه د شهرت لوړو پوړيو ته ورسول، چي د وريښمو لار يي يوه ستره بيلګه ده.

د وريښمولارې هغه وخت نړيوال ارزښت تر لاسه کړ چي مقدوني تاجر ((تيتونياس)) د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ د دي لارې څخه په ګټه اخستلو بريالی شو، نوموړی سوداګر د شام (اوسنی سوريه) په حوزه کي د روم او چين تر منځ د سوداګريزو اړيکو د پراختيا په هيله په برايت، سيدون، تاير او انتيچ کي تجارتي مرکزونه پرانيستل او د همدې لاري څخه يي په ګټه اخستني سره وکړای شول چي د ختيځ او لويديځ تجارتي اړيکي جوړي کړي .(جغرافيايي تاريخي : ١٣٤)

د وريښمو د لارې وده او پراختيا هغه وخت د ختيځ او لوديځ تر منځ نامتو او ډاډمنه شول چي د دې لارې پر سر پراته هيوادونه او د هغه وخت امپراتوريو د دې لارې د امنيت او ساتني چاروته پام وکړ . دا لاره چي دهند او چين څخه پيل کيدل او بيا د لرغوني افغا نستان د مهمو ستراتيژيکو او سياسي مرکزونو څخه تيريدل او تر روم پوري رسيدله، د خپل وخت دري لويي امپراتورۍ په ختيځ کي د چيني هونانو امپراتوري په منځني اسياکي د کوشانيانو امپراتوري او په لويديځ کي د روم امپراتورۍ يي يو له بله سره پيوندکړي وې. د وريښمو تجارتي لار د وخت د امپراتورانو ترمنځ د ښو اړيکو زمينه هم برابره کړل چي د دې ډول اړيکو ښه بيلګه د روم ستر امپراتور((تراجان : لومړۍ ميلادي پيړۍ ورستي کالونه .)) او افغان کوشاني امپراتور ((ويما کدفيسيس : دلومړۍ ميلادي پيړۍ ورستي کالونه)) ترمنځ د دوستانه ليکونو ليږل او راليږل وه. (افغانستان در مسير تاريخ : ٥٠)

په ختيځ کي هندي ادويه جات او چيني وريښمين ټوکران د لويديځو هيوادونو لپاره د نورو تجارتي مالونو تر څنګ دزيات ارزښت او پاملرني وړ وه، د سوداګرۍ دا دوه ستر توکي په هند او چين کي جوړيدل او لويديځو هيوادونوته يي د ليږلو لار د منځنۍ اسيا او په ځانګړي توګه له لرغوني افغانستان څخه تيريدل. د وريښمو د لارې پر سر دپرتو هيوادونو تر ټولو ارزښتمن ټاټوبی لرغونی افغانستان و، له يوې خوا د افغانستان له سهيل لورې هندوستان څخه هندي ادويه جات او له بلي خوا د افغانستان له ختيځ لورې د چين وريښمين توليدات، چي ختيځ ته بايد رسيدلي وای له افغاني خاوري څخه تيريدل، د همدې ارزښت له مخې د کوشاني امپراتورۍ په دوران کي د پوره امن او د لارو دساتني چاروته ځانګړې پاملرنه، هغه څرګند لاميلونه دي چي هم د ختيځي امپراتورۍ واکمنانو او هم د لويديځي امپراتورۍ واکمنانو د کوشاني امپراتور پوره درناوی کاوه او له کوشاني امپراتورۍ سره يي دوستي ځان ته وياړ ګاڼه.

دلرغوني افغانستان او په ځانګړې توګه د کوشاني امپراتورۍ پرمهال کابل، کندهار اوبلخ هغه دري سترمرکزونه وه، چي له هغو څخه به د وريښمو د لارې کاروانونه په پوره ډاډاو امن تيريدل. يوه هغه لار وه چي د هند څخه پيل کيده او د کابل څخه تر تيريدو وروسته بلخ ته رسيدل. بله هغه لار چي له هند څخه پيل کيده او د کندهاره، تر تيريدو وروسته به د ريښمو د لارې پر سرد کوشاني امپراتورۍ ورستۍ تمځای خوارزم کي د وريښمو نړيوالي لارې سره يوځای کيدله. د بلخ څخه ختيځ لورته د وريښمو نړيواله لار تر پکن او حتی ختيځ چين او جاپان پوري رسيدله. دلارې په اوږدوکي نور تم ځايونه هم وه چي په تاريخي متونوکي د رباط په نوم ياد شويدي. په دې برخه کي دهغو رباطونو او يا تمځايونو يادونه کوم چي په تاريخي متونو کي ثبت او د تاريخي جغرافيه پوهانو له خوا پيژندل شوې او په ګوته شويدي:

١ ـ د کابل لار: د وريښمو نړيوالي لارې يوه سهيلي لار د کابل لارې په نوم ياديږي، دا لار چي د هند له مرکزي سيمو او په ځانګړې توګه د ((پوتالي پوترا)) څخه پيل کيده د اوسني فيروز پور، لاهور، راولپنډی، ټاکسيلا، او

دلرغوني پوراشاپورا ((پيښور)) څخه تر تيريدو وروسته کابل ته رسيدل. کابل ته درسيدو بله لار هم په تاريخي متونو کي ياده شويده چي د تاکسيلا او پيښور څخه پيل شوې د چترال، کنړ او لغمان څخه تر تيريدو وروسته کابل ته رسيدل او له هغه ځايه بيا د وريښمو کوتل ، بغلان او بيا بلخ ته رسيدل او هلته به د نړيوالي لارې سره يوځاى کيدل (راها وسيله ...؛ ٣٦).

٢ - د کندهار لار: د غه لار چي کندهار او هند يې سره وصل کوى لږ تر لږه ٤٠٠ ميله واټن يې درلود .چي د پوټالي پوترا څخه پيل کيدل او د فيروز پور تر تمځاى وروسته د سکر، شکار پور، لور لايي او کوټي تمځايونو تر تيريدو وروسته کندهار ته رسيدل او له هغه ځايه بيا د لارام او فراه تر پراخو دښتو تيريدل او لرغوني هرات ته په رسيدوسره به د وريښمو نړيوالي لارې سره يوځاى کيدل. د همدې ارزښت له مخي د هندي مغولي دربار مورخ ابوالفضل علامي په خپل تاريخ کي ليکلي چي: ((خرد پژوهان باستان کابل وکندهار را دو دروازه هندوستان برشمردند، که ازيکی بر توران وديگری بر ايران، جهانگردان را اين دو راه سزاوار)). (افغانستان باستان: ۴۶)

٣ - د بلخ لار: دوريښمو د نړيوالي لارې يو ستر مرکز بلخ و. د بلخ څخه ختيځ لورته غزيدلي لار تر پکن پورې رسيدل، او په لار کي پراته رباطونه هم په تاريخي متونو کي ثبت شويدي. د وريښمو لويه لار د بلخ څخه د ختيځ په لور لومړى رباط فيض اباد او تر هغه وروسته چيني تاشقرغان، يارکند، ختن، روشان، ترواز، سيرانتروس او بيا پکن ته رسيدل. د دې تر څنګ يوه بله لار هم د امو سند شمال لورې ته د روشان له سيمي د شمال په لور بيله شوې اسمبريا، دامنا، اوشيا، کاشغر، خوقند، خجند، تاشکند، ګورګنج، هخشب، مرو، قصر احنف او بيا لرغوني هرات ته رسيدل. خو د بلخ څخه د لويديځ په لور د رباطونو زيات څرک نه دى څرګند شوى ، په دې لار کي يوازي د ميمني او مرورود او بيا د هرات نومونه ياد شويدي . ((لومړى نقشه))

ښايي دا پوښتنه را پيداشي چې لرغوني افغانستان يوازې د وريښمو نړيوالي لارې پر سر د تجارتي اموالو کاروانونه بدرګه کول او که په دې هيواد کې هم داسي تجارتي متاع او محصولات وه چې د هغو په وړاندې کولو سره يې د دې نړيوالي لارې څخه ګټه تر لاسه کول ؟ دې پوښتني ته د جواب ويلو په نيت اړينه ده چې بيا هم تاريخي متونو ته پام وکړو. د دې لپاره چې د بحث داوړدوالي مخه ونيول شي دلته د بيلګو په توګه د ځينو تاريخي متونو يادونه کوم. مخکي له هر څه د دې ټکي يادول اړين ګڼم چې د ميلادي لومړيو پيړيو په درشل کې د د افغانستان پر اوسنۍ محدوده کوشاني ستره امپراتوري واکمنه وه چې له يوې خوا يې د نړيوالو لويو امپراتوريو سره ښې اړيکي درلودې او له بلې خوا يې په خپله واکمنۍ کې ډاډمن امنيت او مصونيت تامين کړی و چې دې چارو د وريښمو نړيوالي لارې د ودې او پراختيا لپاره پوره زمينه برابره کړې وه. د دې بنسټيز رکن سره يوځاي د افغانستان په بيلا بيلو سيمو کې لاسي محصولات ، کرهنيز توليدات ، ظريفه صنايع هم د وريښمو د لاري د ودي او پراختيا سره مرسته وکړه او باالمقابل د تجارتي نړيوالي لارې شتون هم په خپل وار په هيواد کې د دننه محصولاتو دزياتوني او هڅوني سبب وګرځيدل. چيني زيارت کونکی هيونتسنګ چې په ۶۲۹ ميلادي کال د بودايي معابدو ليدلوپه نيت افغانستان ته سفر کړی دی، نوموړی د بلخ د پيداوارو په اړه ليکي : ((د بهولو يا بلهيکا (بلخ) و ښارته کوچنی راجاګريها وايي ، دغه ښار سره ددې چې پوخ جوړ شويدی، وګړي يې ډير لږ دي، خو د ځمکي پيداوار يې زيات دي .يوازې د ګلانو د ډولونو شمير يې چې اوبيز او للمي کرل کيږي ډير ګران دی ((نوموړی د کاپيسا په اړه ليکي)) د کيا پي شي هيواد مرکز چاپيره محيط لس ليه (يو لي د دريو ميلو سره سمون خوري) دی. په دې هيواد کې هر ډول غلې داني کرل کيږي. او دلته يوډول داسي خوش بويه بوټی شته چې د (يوکين) په نوم يې يادوي. او دې هيواد ته د ډيرو هيوادونو څخه تجارتي شيان را ځي او نوروهيوادونو ته تجارتي شيان ځي او د ننګر هار په اړه ليکي ((د ناکي لوهو (ننګرهار) سيمه د غلو دانو له پلوه ډيره شتمنه ده او په زياته اندازه ميوې او ګلان پکې شته او کرل کيږي.)) (يونليکونه ؛ ۸۵)

د لرغوني افغانستان څخه بهرنيو هيوادونو ته يوازې کرهنيز محصولات نه ليږل کيده بلکې لاسي صنايع، قيمتي کاڼي، او دوايي بوټي او داسې نور سوداګريز توکي هم په زياته پيمانه د سوداګرانو په وسيله ليږل کيدل، د بيلګې په توګه د لاجوردو کاڼي يادولای شو، په دې اړه جاپاني لرغونپوه ماوريز يوتوزي په خپله څيړنيزه مقاله کې ليکي ((په مصر کې لرغونپوهانو داسې کاڼي د بيلابيلو فرغوني قبرونو څخه تر لاسه کړل چې له افغانستان څخه درې زره کاله پخوا تر ميلاد د تجارتي متاع په توګه وړل شوي وه د دې کاڼو شمير د ۱۰۹ قبرونو څخه تر ۵۰۰ زيات لاجوردي کاڼي او غمي تر لاسه شويد .)) (تجارت لاجورد ؛ ۷۵)

علامه حبيبي د ابن اثير په حواله ليکي چې د لرغوني مصر د تجارتي توکو له جملې څخه يو اساسي قلم د هرات منسوجات او ، او بدل شوي او توليد شوي ټوکران وه. (افغانستان بعد از ؛ ٤٥) د بلخ تاريخي جغرافيا ليکوال د نورو تجارتي شيانو تر څنګ د اسونو هغه تانګونه هم يادوي چې د بلخ په زندان کې د محبوسينو له خوا جوړيدل او بيا به د تجارتي متاع په توګه لويو بازارونو ته وړل کيده . او په دې ترتيب نور لاسي صنايع او کورني توليدات د نورو هيوادونو تاجرانو او سوداګرو لپاره د پام وړ توکي ګڼل کيده او دهغو د لاس ته راوړلو لپاره به يې د وريښمو نړيواله لاره په پرله پسې توګه کارول.
د افغاني لاجوردو بيلګې چې دلرغونو سوداګرو د پام وړ ګرځيدل ديادشيو مطالبو څخه يوې بلې پوښتني ته هم لاره پيداکيږي چې اياداسي شواهد او اسناد شته چې په لرغونو زمانو کې دا تجارت او سوداګری د بيلا بيلو هيوادونو تر منځ تر سره شويده ؟ دې پوښتني ته هم لنډ جواب هو دی. د دې لپاره چې د دې هو ويلو اسناد وړاندې شي اړينه ده چې په لنډه توګه دلرغونپوهانو له خوا دهغو څيړنو يادونه وکړو چې د همدې هو ويلو د ثبوت سره مرسته کولای شي . د جاپان د تاداجي په موزيم کې د اوښ يوه مجسمه شته داسي بريښي چې د بودايي مذهب پيروان يې د سفرلپاره کاروي، دا هغه مجسمه ګڼل شويده چې په پنځمه ميلادي پيړی کې جاپان ته رسيدلې ده. د دې مجسمې د جوړيدو

ټاټوبۍ افغانستان ګڼل شوې چې لومړی له افغانستان څخه چین اوبیا جاپان ته رسیدلي ده. د دې تر څنګ د ساز وهلو یوه وسیله چې دوتاره (دنبوره) نومیږي هم د همدې مجسمې سره یوځای جاپان ته رسیدلې ده. (بهارته انک ؛۱٤٥) او دلاجوردو کاڼي هم د ختیځ او هم د لویدیځ په لوري د تجارتي متاع په توګه وړل شویدي ، چې وړاندې مو دهغو یادونه وکړل.

د پایلې په توګه د یادونې ده چې افغانستان د خپل جغرافیایي موقعیت پر بنسټ د منځنۍ اسیا تر ټولو ارزښتمن ټاټوبۍ ګڼل شویدی . خو د دې موقعیت ارزښت هغه وخت لا زیات شوی چې د میشتو اولسونو په مرسته ، د ځواکمن او پیاوړی دولت تر واکمنۍ لاندې راغلی دی . د تاریخ پاڼې دا مطلب بیله شکه تائیده وي چې په افغانستان کې سیاسي ثبات اوپیاوړې اولسي واکمني د سیمې او نړۍ لپاره د سولې او ډاډمنې ودې همیشنۍ پیغام لرلی دی.

پایان

اخځونه د الفبا په تر تیب:

۱ - باوري، رسول. ((راهای تجارتي افغانستان در زمانه قدیم)) علوم اجتماعی . (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳٦٤
۲ - بهارته انک. میکنوسوکایدهایدا . شرکت نشرات تانک . (توکیو جاپان : بینجیو) ۱۹٦۷
۳ - حبیبي، عبدالحی. افغانستان بعد از اسلام. جلد اول . (کابل : مطبعه دولتي) ۱۳٥۷
٤ - سدید ، عبدالرحمن. جغرافیایي تاریخي بلخ. (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳٦۰
٥ - سي. یو. کي. د چینیانو یونلیکونه. ژباړونکی : عبدالکریم محب. (کابل : دولتي مطبعه) ۱۳٥۷
٦- ضمیر ساپی. محمد حسن . تاریخ افغانستان باستان. (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳٥٦
۷- غبار ، غلامحمد . افغانستان در مسیر تاریخ . (کابل : مطبعه دولتي) ۱۳٥۷
۸- ماوریز، یوتوزي. ((تجارت لاجورد در هزاره سوم ق . م .)) مترجم داود کاویان . باستانشناسی افغانستان (کابل : مطبعه دولتي) ۱۳٥۸.
۹- همت، محمد موسی. راها وسیله ارتباط زمینها و نشر مدنیتها. (نشرات وزارت فوائید عامه ۱۳٤۹)